

BSZKRt. dolgozók, jobboldaliság, baloldaliság és a holokauszt

A BSZKRt., Budapest közlekedési vállalata, a mai BKK megfelelője, rendkívüli változásokon ment keresztül az 1930-as évek második felétől. Szekeres József, *A BSZKRt. története* című kiadatlan kéziratának 135-ik oldalán ír arról, hogy a háború közeledtével nagyot nőtt az utasforgalom, mert az iparvállalatok teljes kapacitással működtek, a munkanélküliség megszűnt, sőt, a városban munkaerőhiány lépett fel. Szekeres állítása szerint a megnövekedett forgalom teljes egészében a villamos-hálózatra zúdult, mert a „*gépkocsiforgalmat erősen megritkította az üzemanyagok korlátozása és a gumiabroncs hiánya*”. Következésképp nagy lett a zsúfoltság a villamosokon, és ezzel arányosan nőtt a nyomás a villamosvezetőkön és a kalauzokon. Sokan közülük politikai szerveződésekhez csatlakoztak érdekeik érvényesítésének reményében, nem ritkán nyilas kötődésű szélsőjobboldali pártokhoz, számosan azonban az akkori viszonylatban erősen baloldali szakszervezeti csoportosulásokhoz. Ezeknek a korai elköteleződéseknek a háború éveiben lett igazán jelentősége.

A BSZKRt. tipikus nagyvállalatként működött, azonban működésének számos aspektusát országos hatályú törvények szabályozták. Így pl. az 1914. évi XVII. törvénycikk alapján egységes szolgálati és illetmény szabályzatot vezettek be, amelynek alapján a munkatársak – a szolgálati idejük előrehaladtával – automatikusan léptek előre a ranglétrán. 1932-ben a vállalat tisztviselőinek száma 481, egyéb alkalmazottainak száma pedig 8.935 volt, tehát viszonylag sok család megélhetése függött a tömegközlekedéstől. Méreteinek megfelelően a BSZKRt. mindenféle szociális és szabadidős téren is szolgáltatót, így a vállalaton belül volt önképzőkör, zenészekosztály, melynek keretében fúvószenekaruk alakult, ahol minden zenekartag rendes szolgálatot teljesített, mint kalauz, kocsivezető stb. A BSZKRt. 3.000 kötetes könyvtárt tartott fenn, 64 tagú sakkszakosztálya volt, illetve a tisztviselőknek részben finanszírozott nyelvtanfolyamokat biztosított.

82

A fiatalok testneveléséről és a nemzet erejének gyarapításáról szóló 1921. évi LIII. törvény előírásainak megfelelően a BSZKRt.-on belül saját Levente-csoport is működött, ahogy ez kötelező is volt minden ezernél több alkalmazottat foglalkoztató cégnél. Erről *A BSZKRt. története* című kiadatlan kéziratban remek fotók is vannak. A BSZKRt. Levente Egyesület ugyanis részt vett például a Névtelen Hősök emlékére rendezett kegyeleti stafétafutásban, és a vállalat szakemberei 9 év alatt 4.000 magyar ifjút képeztek ki, mely kiképzés végén „*a fegyelmező gyakorlatozás befejeztével bajtársias összejövetellé alakulnak át a levente-oktatási órák...*” Itt a résztvevők erkölcsi nevelést kaptak, közös rádióhallgatás ment, pingpongozás stb.

A levente-oktatás ezen kedélyes összejövetelével éles kontrasztban Kossa István a *Dunától a Donig* című könyvét a háborús munkaszolgálat legnehezebb, 1942–1943-as időszakáról írta. Eredetileg ő is BSZKRt. kalauz volt, illetve a vállalaton belül egy szakszervezeti szerveződést vezetett.

Kossa István könyvében leírja, hogy bár hivatalosan fel volt mentve a katonai szolgálat alól, 1942. április 23-án mégis behívót kapott, csakúgy, mint valamennyi szakszervezeti vezetőségi tag a BSZKRt.-ból. „*Első pillanatban nyilvánvalóvá vált, hogy politikai behívás történt.*” – írja Kossa.¹ Legtöbben közülük nem voltak zsidók, ezért azt hitték, valódi katonai szolgálatra kell jelentkezniük. Két nap múlva azonban rájöttek, hogy a BSZKRt. katonai irodáján töltötték ki a behívóikat, amit bizonyított, hogy a vállalatnál számmal különböztették meg az azonos nevű dolgozókat, míg a katonaságnál hasonló adminisztratív szokás nem volt ismeretes. A behívókon tehát így „Nagy 11 József” és „Németh 9 István” nevek szerepeltek, épp úgy írva, mint a BSZKRt. belső

¹ Kossa: 7–8.

nyilvántartása szerinti bejegyzéseken. A bevonulás előtti este egy Mester utcai kiskocsmában sokan búcsúztatták ezeket a viszonylag népszerű munkatársakat, köztük „kelenföldi kalauzok, kocsivezetők...”

A *BSZKRT. szakszervezetének története* című kiadatlan kézirat szerint a szakszervezet 126 tagja kapott sürgős, ún. SAS behívót 1942. április 25-re. „A magyar politikai szélsőjobboldal vezetői egycsapásra akartak megszabadulni a munkásság vezetőitől, s annak jó részét egyszerre hívták be munkaszolgálatra.”²

*

Másnap, 1942. április 25-én, a munkaszolgálatos sorozásnál Kossa szerint a zsidók kitűnő túraruhákban jelentkeztek, mivel egyfelől közülük már többen „visszatérők” voltak a muszos egységekben, másfelől viszont, 1941-től, a zsidó származásúak már nem viselhettek honvédegyenruhát a munkaszolgálat idején. Ezzel szemben a szakszervezetiseken fekete „Beszkárt egyenruha” volt, és az is maradt végig az ukrán és orosz területeken töltött szolgálat során, így a rettegett Don kanyar környékén is.

A bevonulás után Kossa csoportja először Tápiósülyre került. Itt szembesült azzal, hogy őreik gyűjtőfogalmat használva „zsidónak” nevezték valamennyiüket, és „zsidóként” is bántak velük. Könyve tizedik oldalán írja le a pillanatot, amikor ezt felismeri: „Rohadt zsidók, át a túloldalra!” kapják a muszosok a vezényszót az őrtől, aki a kezében korbácsot tart fenyegetően. De Kossa nem veszi magára az utasítást, hisz, ahogy magában itt még megjegyzi: „No és nem vagyok zsidó, nekem nem kell átmenni a túlsó oldalra. ...Perceken belül megtanultam, hogy én is a zsidók közé tartozom. ...megértetik nyomtatékosan velünk.” Így alakult meg a 401. számú különleges munkaszolgálatos század. Munkásszázaduk vegyesen állt zsidó származásuk miatt besorozottakból, illetve szocdemekből, kommunistákból, azaz a fővárosi nagyüzemek munkásmozgalmi vezetőiből. De olyan is akadt, aki baloldali volt, és egyben zsidó származású is.

Egri Ferenc villamoskalauzból például a 401-es munkás-század szabója lett, csak hogy nem a muszosoknak varrt ruhát, hanem kizárólag a keretnek és a keret-tiszteknek. Egriről a szakszervezet történetírója is megemlékezett a háború után készült munkájában. Eszerint Egri Ferenc 1902-ben született Nagykerékiben, eredetileg szabósegédként vándorolt Németországba, ahol megismerkedett a baloldali mozgalmi élettel. Hazatérte után, mivel a rossz gazdasági helyzetben saját szakmájában elhelyezkedni nem tudott, 1936-tól a BSZKRT.-nél dolgozott kalauzként, emellett a Szociáldemokrata Párt zuglói pártszervezetében volt végrehajtóbizottsági tag, illetve a XI-V/173-as körzet vezetője. Tagja volt továbbá a Villamos és Hév Alkalmazottak Országos Szövetségének, de tagsággal rendelkezett a *Népszava* újság választmányában is. Épp ez a fajta rendkívül széleskörű aktivitás jelentette a problémát a munkáltató szemében: „Mindenképpen meg akartak tőle szabadulni” – állítja a szakszervezeti történetíró, majd így folytatja: „Szervezete nem tudott megbirkózni a szokatlan ukrajnai téli éghajlattal, az óriási nélkülözésekkel s az állandó éhezéssel.”³

2 Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum kéziratgyűjtemény MMKM KEZGY 577 A *BSZKRT. szakszervezetének története*, 4.

3 Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum kéziratgyűjtemény MMKM KEZGY 577 A *BSZKRT. szakszervezetének története*, Egri Ferenc életrajza.

Tény, hogy nemcsak a mostoha körülmények tizedelték a szovjet területekre hurcoltakat, de 1942 második felében a munkaszolgálatosok különösen borzasztó bánásmódban részesültek, mert az őket őrző keretlegényeknek meggyőződésük volt, hogy annál hamarabb térhetnek haza Magyarországra, minél hamarabb életét veszti valamennyi muszos. Étlen-szomjan menelték át a megszállt szovjet területeken, hónapokon át alig kaptak enni, miközben nehéz fizikai munkát kellett végezniük. Sem szállásuk, sem ruházatuk nem volt megfelelő a szélsőségesen meleg, majd dermesztően hideg időjáráshoz.

A XX. század talán legnagyobb hatású magyar történésze, Hanák Péter, személyes érintettség okán, viszonylag ritkán beszélt a háborús munkaszolgálatról. Szerinte a szovjet frontra küldött, hozzávetőleg 50.000 muszos közül alig 6–7.000 tért haza Magyarországra. Egyik írásos formában is megjelent beszédében Hanák kiemeli az aknaszedést, mint a „*zsidó munkaszolgálatosok pusztításának kedvelt formáját*”.⁴ És aki mindezt túlélte, azok közt módszeres kivégzéseket is tartottak, melyekben élen járt Rotyis Ferenc, a 401. számú különleges munkaszolgálatos század szolgálatvezetője. Kossa István visszaemlékezése szerint Rotyis egy Reichord nevű keretlegénnyel vitte például kivégezni kollégáját, Gruber Miklóst, mely bűncselekményhez orosz géppisztolyt használtak, ezáltal is elhárítva magukról a felelősséget. „*Gruber hazuról jó barátom. Ott volt bizalmi a Beszkárt Baross kocsiszinben...*” – jegyzi meg róla Kossa.⁵ A szakszervezeti történetíró szerint Gruber eredetileg nyomdai gépmester volt, de a nagy gazdasági világválság nyomán munkanélkülivé vált. A korábban említett Egri Ferenchez hasonlóan ő is eredeti szakmáját hátrahagyva kalauznak állt, 1935 novemberétől volt szervezett munkás. A „Baross helyi csoport” vezetőségének tagja volt. Halála időpontját 1942 szeptemberére becsülik.⁶

A Grubert kivégző Rotyist 1945 februárjában elsőként ítélte halálra a frissen megalakult Népbíróság. Még a budai oldalon harcoltak a nácik, még védték a várat, amikor az egykori szolgálatvezetőt kivégezni vitték az Oktogonhoz. Sőt, a németek át is lőttek, látván a kivégzésre gyűlt sokaságot.⁷

Rotyissal ellentétben Kossa István túlélte a háborút, ami önmagában sem csekélység, hiszen Hanák Péter szerint erre kevesen voltak képesek: „*a 401-es századból csupán 28 ember (vagy ember formájú roncs), 80–90 fő éhen halt, 120-at pedig kivégeztek*”.⁸ Kossa tehát egyike volt a 28 szerencsésnek, és hazatérte után figyelemre méltó karriert futott be: 1948-tól előbb iparügyi, majd utóbb pénzügyminiszter lett belőle, de ezt megelőzően, már 1945 januárjától az MKP budapesti vezetőségi tagja, illetve 1945 februárjától a Szakszervezeti Tanács főtitkára volt. Túlzás nélkül kijelenthetjük: Kossa sikeres előmenetelének is köszönhető, hogy munkaszolgálatos visszaemlékezéseinek viszonylag nagy volt a visszhangja, és hogy a BSZKRt.-on belül igen komolyan vették az elszámoltatást. A *Magyar Országos Tudósító* például 1947. július 3-án jelentette, hogy a Népbíróság Sarlós által vezetett tanácsa nem kevesebb, mint öt év börtönbüntetést szabott ki Kondor József volt BSZKRt. alkalmazottra, amiért az a vállalaton belül besúgóként működött és „*ő jelentette fel a baloldali érzelmű munkásokat*”.⁹

Kondor 1934-től volt BSZKRt. sofőr és a Szent Domonkos utcai autóbusz állomáson szolgált. A BFL_XXV_1_a_1945_3066 levéltári számon tartott népbírósági ügyirata még azt a feljelentést is eredetiben tartalmazza, melyet 1941-ben saját kezűleg írt a munkatársairól.

Kondor közvetlenül jelenthetett Preszly csendőr ezredesnek, aki a háború évei alatt a BSZKRt.-ot „katonai üzemi megbízott”-ként vezette.

Dr. Preszly Lórándot a háborút követően letartóztatták; nyilvánvalóan Kossa személyesen is le akart számolni vele. Mindenesetre ügyében a hatóságok nem egészen jogszerűen jártak el, ami többeknek szemet szúrt: A politikai rendőrség a Preszly elleni bűnügyi iratokat vádemelési javaslattal már 1945. augusztus 14-én áttette a népügyészséghez, ahová az iratok augusztus 17-én megérkeztek. Ezután a népügyész 1945. szeptember 1-én kelt 8551/1945/1 számú dön-

4 Hanák 1994.

5 Kossa :234.

6 MMKM KEZGY 577 A BSZKRt. szakszervezetének története, Gruber Miklós életrajza.

7 Lásd különösen Major Ákos leírását Rotyis Péter és Szívós Sándor peréről, majd nyilvános akasztásáról. Major 1988: 254–355.

8 Hanák 1994:25.

9 *Magyar Országos Tudósító*, 1947. július 3.

tésével „30 napra elrendelte a gyanúsított előzetes letartóztatását”.

1945. szeptember 12-én a népbügyész benyújtotta a vádiratot és az érdemi határozat meghozataláig kezdeményezte az előzetes letartóztatás meghosszabbítását. Az iratok szeptember 20-án érkeztek meg a népbírósághoz, amely azonban „*az előzetes letartóztatás kérdésében semiféle határozatot nem hozott*”.¹⁰

Vádlott 1946. január 22-én kérte az előzetes letartóztatása megszüntetését, amit viszont a népbíróság február 4-én elutasított, csakhogy az előzetes meghosszabbításáról ekkor sem határozott. 1946. február 8-án aztán végre kitűzte az első tárgyalási napot, és elrendelte az előzetes letartóztatást. Az 1946. június 7-én tartott tárgyalási napon a Népbíróság meghallgatta a vádlottat, majd elnapolta a tárgyalást. 1946. június 17-én a védő ismét kérte a szabadlábra helyezést, amit a Népbíróság elutasított, csakhogy felfolyamodnak a Népbíróságok Országos Tanácsához (NOT), amely elrendelte a szabadlábra helyezést, mert a jogszabály szerint az előzetes letartóztatás nem haladhatná meg a 6 hónapot. A NOT elnöke szerint Preszly vádlott közel 5 hónapig volt bírói határozat nélkül előzetes letartóztatásban. „*A népbíróságot az ügy feltűnő késedelmes elintézése miatt súlyos mulasztás terheli*” – állapította meg ugyanó.¹¹ Kossa István neve olyannyira összefonódik Preszly ügyével, hogy feltűnik a perről szóló tudósításokban is:

„...a népbíróság Preszly Lóránd ny. csendőrezredest, a Beszkart volt üzemi titkárát tízévi fegyházra ítélte. Preszly a honvédelmi minisztérium kinevezése alapján lett 1939-ben üzemi titkár, és ő intézte a katonai behívások ügyét is. A vád szerint az általa megszervezett kémszolgálat segítségével állította össze a kommunista érzelmű alkalmazottak névjegyzékét. Ezeket aztán büntetőszázadba küldték, Ukrajnába kerültek és nagyon sokan elpusztultak. Kossa Istvánt, a szakszervezet főtítkárát is a büntetőszázadba osztották be, jóllehet felmentést kapott. Fellebbezés folytán most foglalkozott az ügygel a Népbíróságok Országos Tanácsa Sömjén Pál dr. elnöklése mellett, és a büntetést tízévi börtönben szabta ki.”¹²

A hatóságok szerint ennek a bizonyos Preszly-féle besúgóhálózatnak egyik vezető tagja volt Eisenstock Gyula is, a BSZKRt. Aréna úti főműhelyének egyik személyzeti vezetője. Eisenstock szintén kapott a Népbíróságtól egy másfél éves börtönbüntetést, amiért „*az alája rendelt alkalmazottak közül a baloldaliakat elnyomta, elütötte őket az előléptetéstől és besúgó rendszert szervezett, hogy alkalomadtán feljelenthesse őket*”.¹³ Eisenstock ügye azért is fontos, mert rávilágít, hogy a „baloldali” és a „zsidó” fogalmak igen közeli értelmet nyertek a BSZKRt. középvezetői szemében is. Ami az ő szemszögükből szorosán összekötötte e két kategóriát az az egyszerű vágy volt, hogy a háború a Tengelyhatalmak vereségével végződjön. Eisenstock a saját egységén belül épített ki besúgóhálózatot, ahol elsősorban egy Schiliga/Siliga nevű munkás volt a besúgója. A népbírósági tárgyaláson tanúként jelent meg a zsidó származású Várnai (Schwarz) Andor egykori géplakatos, akit egy ilyen besúgói információ miatt elbocsátottak a BSZKRt.-tól. Várnai ellen formailag „*vallás és nemzetgyalázás miatti eljárás*” indult.¹⁴ Hasonló vádak merültek fel Kalló Iván ellen, amiért baloldali beállítottságú volt, és mert angol rádiót hallgatott, továbbá „*az oroszoknak drukkolt*”. Az köztudott volt, hogy mely BSZKRt. munkavállaló volt zsidó, de Kovács János tanú szerint a vállalatnál a baloldaliakról is nyilvántartást vezettek, és őket igyekeztek behívatni vagy katonának, vagy munkaszolgálatra.¹⁵ Az, aki csütörtökönként rendszeresen szabadnapot kért, az valószínűsíthetően szocdem volt, mert mindig ezen a napon voltak a pártgyűlések, így könnyű volt felmérni a munkáltató részéről is a munkavállalók politikai preferenciáit.¹⁶ De a nem baloldali beállítottságú Mahrel Emil munkavállalót viszont azért nem véglegesítették a BSZKRt.-nál, még 18 évnyi szolgálati idő után sem, mert zsidó volt. Eisenstock például személyesen jelentette feletteseinek, mikor két zsidó BSZKRt. munkás, Gál és Blau, 1941 júniusában, a Szovjetunió hadbalépésének hírére összelelkezett a munkahelyén. Blau-t be is hívták hamarosan munkaszolgálatra, pedig ő nem feltétlenül volt baloldali, csak abban

10 Lásd erről a Népbíróságok Országos Tanácsának elnöke, Simándi Tamás, által írt levelet: HU_BFL_XXV_101_b_4_0890; levél kelte: 1946. október 4.

11 Uo.

12 *Magyar Országos Tudósító*, 1947, június 21.

13 *Magyar Országos Tudósító*, 1947, június 2.

14 BFL_XXV_1_a_1945_3855_I_0131902, 51.

15 Uo. 53.

16 Uo., 54, Rengner Károly vallomása.

bízott, hogy a szovjetek hamarosan véget vetnek a háborúnak. Tehát míg a keresztény Kossa baloldalisága miatt minősült zsidónak a munkaszolgálatban, jó néhány zsidó BSZKRt munkás puszta a nácik ellenfeleihez való érzelmi kötődésért került a baloldaliakkal azonos fegyelmi elbírálás alá.

Természetesen a besúgó Schiliga/Siliga Károly sem kerülhette el a népbírói eljárást a háború után. A Népbírói Nb. VII. 2720/1945-4 számú határozatával, 1946. június 22-én, 13 havi börtönre ítélte ezt a 47 éves, 5 elemi végzettségű BSZKRt. művezetőt.

Az Nbr. 17. szakasz 4. pontjában találták bűnösnek, de a súlyosabb büntetést megúsza. Az Nbr. 15. szakasza 3. pontjába ütköző népellenes büntetett miatti vád alól ugyanis a Népbírói a vádlottat felmentette, mert ezen bűncselekményt csupán joghatósággal bíró közalkalmazott követhette el, „*már pedig a vádlott BSZKRt. művezető léte nem tekinthető minősíthető joghatósággal bíró közalkalmazottnak*”.¹⁷ Schiliga/Siliga Károly a politika iránt fogékony ember volt, 1919. augusztus 3-tól 1920 februárjáig volt vörös katona, amiért két évre internálták, és később is folyton ellenőrizték, egész addig, amíg a BSZKRt.-hoz nem szegődött, 1925-ben, mint szerelő lakatos. 1928-ban belépett a Keresztény Szocialista Villamos Szövetségbe, amelyen belül 1932-ben csoportvezető lett, és az is maradt 1944. december 31-ig. Bírói iratanyaga 47-ik oldalán érdekes, fotóval ellátott tudósítás és rövid kivonat szerepel a Keresztényszocialista Egyesületek Országos Szövetségének 1939. január 13-i választmányi üléséről, ahol Schiliga/Siliga kijelentette, hogy a „*nemzetiszocializmus előretörését nem lehet megállítani*”.¹⁸

*

86 A háború alatt a baloldali és a jobboldali munkásszerveződések folyamatos versengésben álltak a BSZKRt-on belül. 1941. november harmadikán például az ellentétes táborokhoz tartozó munkatársak szóváltásba kerültek a villamoson, amely nyomán, november 4-én, Újházi Lajos, a BSZKRt. forgalmi osztályának igazgatója elrendelte a „kocsibotrány” kivizsgálását. A vizsgálatot lefolytató dr. Szemeti Béla szerint a 25-ös villamoson szolgálati helyük felé utaztak a beszkártosok. Mikor egyik kollégájuk, Aranyos István felszállt az állatkert irányába haladó kocsira, úgy köszöntek neki, ahogy a nyilasok szoktak: „*Kitartás, testvér!*”, mire ő baloldali üdvözléssel válaszolt: „*Barátság, elvtárs!*”.¹⁹ Aranyos egyben megkérte Deák Lajos nevű kollégáját, hogy nézze meg a csütörtöki munkabeosztásukat, mert szeretne részt venni a heti oktatáson. Erre a „kitartás” köszöntést mondó munkatárs úgy kommentált, hogy ez a csütörtök akkor valójában „Vörös vasárnap” lesz, mire Aranyos visszaszólt neki: „*aki ma úgy köszön, hogy kitartás, eljön az az idő, hogy a pad alól sem fog kilátszani*”.²⁰

Az eset szereplői közül a rendőrségi jelentésnek hála tudható, hogy Deák Lajos (1902) tizenkilenc éves korától, 1921-től, kalauzként szolgált a BSZKRt-ot több, mint 25 éven át. 1941-ben lépett be a keresztény szocialista pártba, ahol két évig párttag maradt.²¹ Ennek ellenére az ügyben eljáró rendőrnagy úgy jellemezte őt, hogy „*...alázatos és mindig a fennálló rendszer befolyása alatt álló egyén, akinek politikai meggyőződése nem volt és nem is lesz*”.²² Ezzel szemben az 1941-ben a BSZKRt-on belül az ügyet vizsgáló dr. Szemeti Béla (1899) államtudományi doktorátussal bírt, és állomásfőnök volt a BSZKRt. zuglói állomásán. Őt a háború után az igazolóbizottság azért ítélte állásvesztésre, mert a Magyar Élet Pártjának körzeti alelnöke volt, „*és mint ilyen, a baloldali egyéneket üldözte*”.²³ Érdekes, hogy dr. Szemeti Béla a háború után

17 BFL_XXV_1_a_1945_2720_I_0131371, 2.

18 Uo. 47.

19 Az esetet a Budapesti Népjogészség tanúvallomások alapján rekonstruálta a háború után. BFL_XXV_2_b_1949_85995_I_0041554, p. 2.

20 Uo. 7.

21 Uo. 10.

22 BFL_XXV_2_b_1949_85995_I_0041554, p. 4, a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának 12679/1945 számú jelentése, kelt 1945. augusztus 1.

23 BFL_XXV_2_b_1949_85995_I_0041554, 13.

belépett a baloldali MKP-ba, de onnan „a szűrés alkalmával, mint osztály-idegent kizárták”.²⁴ Vele ellentétben, az 1941-ben szocdem beállítódása miatt konfliktusba került Aranyos István (1899) 1950-ben már az Országos Büntetőintézet (Marx tér 13.) vezetőjeként tevékenykedett.²⁵

*

Szemeti Béla, Kondor, Eisenstock, Preszly és Schiliga/Siliga mind elsősorban tehát a BSZKRt.-on belüli tevékenységükért, illetve társadalmi szerepvállalásukért kellett, hogy feleljenek a háború utáni számonkérés során. Akadtak azonban bőven olyan BSZKRt. munkavállalók, akik közvetlenül vettek részt a zsidóellenes rémtettekben. Bárány József villamos kocsivezető 1936-ban még azzal került a hírekbe, hogy karambolozott egy báró autójával, melyben egy szerető utazott. 8 évvel később szintén a hírekbe került a neve, de már azért, mert „egyike volt a Dunaparti hóhéroknak”.²⁶ Veszteg István BSZKRt. kalauz egy „leventecsoport” segédtszjtjeként lett híres brutalitásáról. Nyilasként zsidókat kísért a csillagos házakból a KISOK (Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központja) pályára, illetve „1944 októberében a KISOK pályán összegyűjtött üldözöttek között fekete halálfejes karszaggal járt és ott őrszolgálatot teljesített”.²⁷ Nyilas tevékenységért mindössze egy év szabadságvesztésre ítélték. Nemesvidi János BSZKRt. kocsivezető volt. A budapesti rendőrkapitányság Biz. 417/1945 számú határozatával „a gyanúsított internálását rendelte el, mert noha mint Bszkrt kocsivezető rendes fizetéssel bír, mégis belépett a romboló nyilaspártba, és annak mindvégig tagja volt”.²⁸ De 1949-ben megszüntették ellene a népellenes büntetés miatti eljárást pusztán azért, mert érdemleges nyomozati jelentés az ügyészségre nem érkezett.

Ezzel szemben az 1897-ben született Antony István BSZKRt. kalauz két év 6 hónap letöltendőt kapott, amit azonban az előzetessel és a rendőrhatósági őrizettel letöltött.²⁹

Antonymnak konfliktusa volt a házmesterével, mégpedig a házbeli zsidóknak nyújtandó segítség miatt. 1944. október 15-e után néhány nappal, mint a Nagyatádi Szabó utca 23. alatti ház légoltalmi tömbparancsnoka, Stern Károlyné (szül. Sisák Etel) házfelügyelőnőt felelősségre vonta azért, mert az ugyanezen házban lakott Friedmann nevezetű lakó lakásából egy ágybetétet kihozott, eközben odajöttek a nyilasok, beleavatkoztak a vitába, és az egyik nyilas megverte Sternnét. A tényállás megállapította, hogy Antony kifogásolta, hogy Stern Károlyné férje vallását a lakók nyilvántartási könyvében izraelitáról római katolikusra javította át,

„és kifogásolta azt is, hogy Stern Károlyné az üldözöttek részére élelmiszert vitt, és ezt a körülményt egy utcán kerékpározó nyilasnak be is jelentette, aki azonban nem törődött ezzel a bejelentéssel. Stern Károlynét néhány nappal ezután a nyilasok keresték, de nem találták meg”.³⁰

Kisebb súlyú ügyekben a háborút követően a BSZKRt.-on belül felállított igazoló bizottság is kiszabott büntetéseket. Itt vonták felelősségre a már említett dr. Szemeti Bélát, aki tehát elveszítette vezető beosztású állását. Rosszabbul járt az alacsonyabb társadalmi rangú Özv. Kovács Mártonné (szül: 1900, Döbrököz) BSZKRt. takarítónő. Amiért a Nyilaskeresztes párt tagja volt, a BSZKRt. IV. számú igazoló bizottsága az 1080/1945 M.E. rendelet 20-ik paragrafusa alapján „állásvesztésre ítéli, nyugdíjmegvonással és internálási javaslatl”.³¹

24 Uo.

25 Uo. 7.

26 A cikk szerepel az „Iratok a kisegítő munkaszolgálatról” című sorozat második kötetének (2022) 92-ik oldalán.

27 *Magyar Országos Tudósító*, 1947. október 10.

28 BFL XXV. 2b 1949 86015 I 0042039.

29 HU BFL XXV. 2b 1949 86209 I 0040356.

30 Uo. 2, lásd az ügy vádiratát.

31 BFL XVII. 1502b, 33869 (5034/945. I.B.).

Kieluszák József, BSZKRt. kalauzt azért ítélték állásvesztésre, mert az NMK-nak tagja, és a vállalaton belül szervezője is volt. Az NMK, azaz a Nemzeti Munkaközpont, egyértelmű szociáldemokrata-ellenes felhanggal működött. Az igazoló bizottság szerint Kieluszák németbarát és fasiszta beállítottságról tett tanúbizonyságot, ezért „nem alkalmas arra, hogy a demokratikus népi Magyarországon közszolgálatot teljesítsen”.³²

Stefán Lajos, BSZKRt. ellenőr, nyilas párttag volt és kollégái közt is a nyilasok mellett agitált. Stefán már 1938 áprilisában belépett a Nyilaskeresztes pártba, ahol tagdíjat fizetett, nyilas formaruhában, illetve jelvényrel járt, sőt, sapkáján is V betűt hordott, ami a náci Németország végső győzelmére utalt. Az ellenőri csoportból kijárt a Baross pályaudvarra, hogy tárgyaljon az ott lévő nyilasokkal, velük megbeszélést tartson.

1944 decemberétől, a BSZKRt.-on belül már nem ellenőrként, hanem mint nyilas pártszolgálatos dolgozott, és ebbéli minőségében intézte a BSZKRt. kitelepítési ügyeit Pestről a mai Ausztria területére. 1944. december 11-től hivatalosan már nem BSZKRt. munkásként kereste a kenyerét, hanem „a Bszkrtnál a pártszolgálatosok listáján számolták el a fizetését”.³³ A Népbíróság szerint „a kitelepülés után pisztolyt hordott, és szolgálatát ezt követően így látta el, így nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez, illetve megtartásához”. A Budapesti Népbíróság végül Nb. I. 669/1947/3 számú határozatával, 1947. március 14-én, 1 év hat hónap börtönre ítélte.³⁴

Stefán Lajos ügyén belül külön érdekes (38 az ügyön belüli oldalszám) egy 1941. április 10-én kelt irat, melyet a BSZKRt. Jogi Igazgatási osztályáról a jogügyi tanácsos által aláírva, és az Igazgatási osztálynak címezve küldtek el. Ezen irat beszámol négy BSZKRt. alkalmazottnak a Horthy ellen készült, Wirth-féle merénylet-kísérletben játszott szerepéről. Egyikük Stefán Lajos volt, akit végül kiengedtek. Kovács 6 János BSZKRt. főellenőr vallomása szerint Stefánt

„...a szabadlábra helyezését követő időben a B.Sz.K.Rt. rehabilitálta és állásába ismét visszahelyezte. Az állás elfoglalása után Stefán Lajos még fokozottabb erővel folytatta a nyilas propagandát. Egyenruhája alatt zöld inget, sapkáján V betűt viselt... tevékenységéből arra kellett következtetnem, hogy valamilyen vezetője lehetett a pártnak”.³⁵

88

Stefán Lajoshoz hasonlóan Virágh Rezső is nyilas párttag volt, de ő osztályvezetőként dolgozott az Akácfa utcai BSZKRt. központban. Virágh két BSZKRt. munkást is feljelentett, egyikük el is tűnt egy német fogolytáborban. Virágh is része volt a Vörös Hadsereg előre nyomulása miatt nyugatra települő szűkebb BSZKRt. elitnek. A háború utáni vallomásában arra is kitért, hogyan tették pénzé az egykori BSZKRt. javakat, hogy a háború utolsó szakaszában éllelmezhessek magukat a bevételből Leoben-ben.³⁶

32 BFL XVII. 1502.b 58915 (2465/946. I.B.).

33 BFL XXV.1.a-669/1947, 3.

34 BFL XXV.1.a-669/1947, p. 28–29.

35 Ibid., 20.

36 BFL_XXV_1_a_1945_2626_I_0131363.

Jelen tanulmány a BSZKRt. vállalatán belüli példákon keresztül elsősorban a baloldali és jobboldali polarizálódás kapcsolatát vizsgálta a holokauszttal. A kutatási eredmények azonban arra is következtetni engednek, hogy a harmincas évek végén még szélsőségesnek ítélt nézeteket képviselő BSZKRt. dolgozók utóbb a magyar közélet számos jelentősnek mondható terében is megjelentek. Így jelen voltak 1940-ben a nyilas Wirth Károly vezetésével a Horthy ellen szervezkedők (és állítólag merényletet tervezők) közt, megjelentek a Don kanyarnál, ott voltak a KISOK pályán összegyűjtött zsidó áldozatokat őrizve, de a Duna parton a zsidóság elleni bűncselekmények elkövetői, és végül a kommunista hatalomátvétel kedvezményezettjei között is ott voltak. Ez a széles körű jelenlét teszi különösen érdekessé azt a kérdést, hogy miként funkcionált egy ilyen sokszínű vállalat, illetve mit tettek a vállalat vezetői a szélsőségek letörése érdekében. Kétségtelenül a legnagyobb közéleti befolyást az említett egykori BSZKRt. kalauz és későbbi miniszter, Kossa István érte el, amit jól mutat az egyik dosszié is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából. K. Elemér, Budapest, Frangepán utca 8. szám alatti lakos, 1950-ben olvasta Kossa könyvét, és ismerős volt számára az egyik a könyvben szereplő keretlegény, egy bizonyos Spóner Rudolf neve és címe, ami szintén a Frangepán utcában volt, a 4-es szám alatt. Igaz ugyan, hogy Spóner még 1945-ben kivégezték, K. Elemér helybeliként mégis még 1950-ben is jól emlékezett arra, hogy a Spóner elleni eljárás idején a házbizalmi Werleinné aláírásokat gyűjtött Spóner érdekében a lakóházában. K. Elemér ezért aztán 1950. január 23-án vette a fáradságot, és levelet írt a „Tisztelt Államvédelmi Kirendeltség”-nek, melyben először kifejtette, hogy „Kossa István pénzügyminiszter elvtárs 1942–43 években munkaszolgálatos volt a 401-es számú különleges büntető munkásszázadban”, majd megemlítette, hogy Kossa könyvének 370-ik oldalán „letárgyalja” Spóner Rudolf ügyét, majd egy hirtelen váltással az aláírás-gyűjtő házbizalmi, Werleinné-t, mi több, férjét, Werlein urat, egy XIII. kerületi előjárót is azonosítja a már kivégzett Spóner bűneivel. Sőt, a levélből kiderül, hogy K. Elemér saját nyomozása eredményeként sikeresen beazonosított egy Pomóti nevű, közellátási bizottsági vezetőségi dolgozót, mint az egykori 401-es munkásszázad keretlegényét. K. Elemér hosszas, dagályos végkövetkeztetését költői kérdés formájában helyezte el a levele végén, mely így hangzik:

89

„Hogyan kerülhetnek ilyen alakok gyanús és közveszélyes múlt után a börtön helyett és igazolás helyett közhivatalba, magas tisztségekbe, amikor ilyen magas fórum, mint Kossa István tesz róluk legsúlyosabb értelmű kritikai megállapítást, ami egymagában is rájuk nézve önmagában a legsúlyosabb erkölcsi és politikai elítéléssel egyenlő kell legyen?”³⁷

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

Hanák Péter 1994: Zsidó munkaszolgálat a Holocaust éveiben. *História* (16.) 4. 25–26.

Kossa István 1984, *Dunától a Donig*. Budapest.

Major Ákos 1988: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség*. Budapest.

Szekeres József 1962: *A BSZKRT története* (kiadatlan kézirat).

Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum kéziratgyűjtemény MMKM KEZGY 577 *A BSZKRT. szakszervezetének története* (kiadatlan kézirat).